

KİTAB NƏŞRİ PROBLEMLƏRİ

Nailə MEHRƏLİYEVƏ
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

RUS BƏDİİ ƏDƏBİYYATININ TƏRCÜMƏSİ VƏ NƏŞRİNƏ TƏSİR GÖSTƏRƏN AMİLLƏR

Açar sözlər: ədəbiyyat, rus ədəbiyyatı, tərcümə, nəşr, klassik, kitab, Azərbaycan, Rusiya

Ключевые слова: литература, русская литература, перевод, издание, классика, книга, Азербайджан, Россия

Keywords: literature, Russian literature, translation, publication, classic, book, Azerbaijan, Russia

XIX əsrin 20-ci illərində, Azərbaycan Rusiya ilə birləşdirildikdən sonra ədəbiyyatın inkişafı üçün daha münasib şərait yaranır. Öz milli kökləri üzərində inkişaf edən Azərbaycan ədəbiyyatı realizm yollarında artıq böyük qələbələr əldə edən rus ədəbiyyatı ilə yaxınlaşmağa, öz inkişafında onun müsbət təsirini duymağa başlayır. Azərbaycan yazıçıları Rusiya vasitəsilə Avropa mədəniyyəti və ədəbiyyatı ilə də tanış olmaq imkanı əldə edirlər.

Beləliklə, XIX əsrdə Azərbaycan ədəbiyyatının yeni ədəbi mənbələrdə qarşılıqlı əlaqə və münasibətlərdə inkişaf etməsi üçün tarixi şərait yaranır. Ədəbiyyatımızın həmin dövrdən başlayaraq inkişaf yolu göstərir ki, belə ədəbi mənbələrdən biri rus ədəbiyyatı olmuşdur.

Birləşəndən sonra Qafqaza gəlmiş və sürgün edilmiş rus şair və yazıçıları bizim A.Bakıxanov, İ.Qutqaşanlı, M.F.Axundov, M.Ş.Vazeh kimi ziyalılarımıza nəcib təsir göstərdiyi kimi, yeni ruhda formalaşmağı gənclərə də təsirsiz qalmırdı.

Ümumiyyətlə, keçən əsrin axırlarına yaxın, Azərbaycan ədəbiyyatını yeni ideyalarla zənginləşdirməyə çalışan mütərəqqi ziyalılar klassik ədəbiyyata tez-tez müraciət edirlər. Az-çox bədii tərcümə məsələsi ilə məşğul olan mütərəqqi ziyalının böyük əksəriyyətinin rus klassik ədəbiyyatına müraciət eməsi, onların zəngin bədii irsinə, böyük ideyalarına maraqlardan irəli gəlir.

Məşhur ədəbiyyatşünas və pedaqoq F.Köçərli 1903-cü ildə qeyd edirdi ki, 1876-cı ildə N.Və-

zirov “Əkinçi” qəzetində Ael, Növrəs, Katib kimi Qarabağ şairlərini tənqid edərkən yazırdı: “Onların sentemental fars poeziyasına saxta aludəçiliklərinin heç bir əsas və faydası yoxdur”. O, həmin şairlərin ünvanına məzəmmətlər yağdıraraq, Puşkini və Lermantovu onlara nümunə göstərirdi [1, 69].

Doğrudan da, həmin ildə N.B.Vəzirov Moskvadan “Əkinçi” qəzetinə bu məzmununda məqalə göndərmiş və exolostik Şərq poeziyasından ayrılı bilməyən, mənasız, ideyasız şeirlər yazan şairləri tənqid etmişdir. Məqalədə rus şairlərinin konkret olaraq, adları çəkilməsə də, mahiyyət etibarlı ilə F.Köçərlinin dediyi kimi, nümunəvi yüksək ideyalı, ictimai mahiyyət daşıyan poeziya təbliğ olunurdu.

1895-ci ildə S.M.Qənizadənin Bakıda çap etdirdiyi “Полнейший самаучитель татарского языка” adlı kitabının “Rus ədəbiyyatı” bölməsində müəllif Krilov və Qriboyedovdan, Karamzin, Puşkin və Lermantovdan geniş, maraqlı və təsirli şəkildə söhbət açır. Onların tərcümeyi-halını həm rusca, həm də azərbaycanca verir. Daha çox onların bədii yaradıcılığından, poetik istedadından və Rus poeziyasından dünyəvi əhəmiyyətindən danışır [2, 147].

1899-cu il, may ayının 26-da Azərbaycanda A.S.Puşkinin anadan olmasının 100 illiyi təntənə ilə qeyd olunarkən, M.Q.Sidqi də məşhur yubiley çıxışında Puşkin və Lermantov poeziyasına yüksək qiymət verərək deyirdi: “Puşkindən sonra

şair sükandan və süxənsənc Lermantov Rus ədəbiyyatına təzə bir rəvnəq verib, qiymətləndirirdi” [3, 48-49].

1879-cu il sentyabrın 23-də Gürcüstanın Qori şəhərindəki “Müəllimlər seminariyası”nın nəzdində Azərbaycan şöbəsinin açılması və burada yaradıcı qüvvələrin tərbiyə edilib yetişməsi, başqa sahələrdə olduğu kimi, bədii tərcümə sahəsində də müəyyən nailiyyətlər üçün şərait yaratdı. Əvvəla, milli gənclər burada rus klassik ədəbiyyatını dərinlən öyrənir və ondan faydalanırdılar.

“Qori”də oxuyan azərbaycanlıların rus klassik ədəbiyyatını nə qədər səy və məhəbbətlə öyrəndiklərini, Puşkin, Lermantov, Qoqol və Nekrasov kimi klassiklərin mübariz ideyalarından necə bəhrələndiklərini sübut etmək üçün istənilən qədər misal göstərmək mümkündür.

“Qori” müəllimlər seminariyası”nın nəzdində “Azərbaycan” şöbəsinin açılması və onun ilk Azərbaycan dili müəllimi A.O.Çernyayevski yeni ziyalı nəslinin yetişməsi və formalaşması işində xüsusi rol oynadı. Bu məktəbin məzunları Azərbaycanın bütün bölgələrinə yayılaraq, hər biri bədii tərcümə ilə, rus ədəbi-ictimai fikrinin təbliği ilə daha çox məşğul olurdular. Onları bu nəcib işə sövq edən Çernyayevskinin özü olmuşdur. O, milliyyətçə rus idi. Azərbaycanda doğulub, boya-başa çatdığından Azərbaycan dilini mükəmməl bilirdi.

“Qori müəllimlər seminariyası”nın ilk məzunları R.Əfəndiyev, S.Vəlibəyov, Q.Bayraməlibəy, M.Xəlilov və başqaları idi. 1981-ci ildə ilk buraxılışdan cəmi üç nəfər seminariyanı qurtarıb “Xalq müəllimi” adına layiq görüldü.

Bir azdan seminariya tələbələrinin siyahısına F.Köçərli, C.Məmmədquluzadə, N.Nərimanov, S.S.Axundov, A.Divanbəyoglu, Ü.Hacıbəyov, M.Maqamayev, H.Minasazov və onlarla başqaları cəlb edilib, ilk hazırlıq məktəbini “Qori müəllimlər seminariyası”ndan keçdikdən sonra Azərbaycan elm və mədəniyyətinin, ədəbiyyat və incəsənətinin, maarif və mətbuatının bir sahəsinin yaradıcısına, aparıcı qüvvəsinə çevrildi.

Çernyayevski 1881-ci ildən seminariya-

ni bitirən üç nəfərdən birini – S.Vəlibəyovu dərslər üçün seminariyada saxladı.

1882-ci ildə Tiflisdə Çernyayevski “Vətən dili” adı altında ilk dərslər kitabı çap etdirdi. Məsələn, bu dərslərdə ilk dəfə rus dilindən Azərbaycan dilinə tərcümələr çap olunmuşdur. Onun çapı Azərbaycanda bir mədəni hadisə kimi qeyd edilmişdir. F.Köçərli yazırdı: “Vətən dili” bizim məktəblərdə tamamilə yeni bir dövr açdı [4].

1888-ci ildə Çernyayevski tələbəsi S.Vəlibəyovla həmin dərslərin ikinci hissəsini birlikdə tərtib edib çapa verdi.

Beləliklə, rus dilindən Azərbaycan dilinə tərcümə işinin ibtidasını qoyanlardan biri elə Çernyayevski olmuşdur. O, dərslər prosesində özünün və şagirdlərinin rus dilindən etdiyi tərcümələrdən istifadə edirdi.

R.Əfəndiyev sonralar yazırdı ki, onun Krilovdan etdiyi tərcümələr müəlliminin karına gəlirdi. O, L.Tolstoydan və Krilovdan etdiyi tərcümələri dərslər prosesində əhəmiyyətinə əmin olduqdan sonra onları “Vətən dili” dərslərinə salıb, daha da geniş yayılmasına imkan yaratmışdı. O, dərsləri 1881-ci ildə çap etdirdiyi birinci cildinə L.Tolstoydan 4 hekayə salmış, ikinci nəşrdə isə bunların sayını 9-a çatdırmışdır [5].

Uşaqlara düzgün dünya görüşü, doğruçuluq, insanpərvərlik, vətənpərvərlik, bilik və bacarıq kimi yüksək əxlaqi keyfiyyətlər aşılamaq üçün Çernyayevski rus ədəbiyyatından münasib əsərlər seçir, tərcümə edir və öz dərslərinə salırdı. “Vətən dili” dərslərinin 1888-ci il nəşrinə Krilovdan H.Qaradağının tərcüməsində “Tülkü və üzüm”, “Bülbül və eşşək”, “Xoruz və mirvari dənəsi”, “Seyr edənlər və itlər”, “Ördək, balıq və xərçəng”, “Qarğa və tülkü” və s. təmsillərini daxil etmişdir. Bunların hamısı kamillə tərcümə nümunələri olmasa da, o dövr üçün məqbul idi və sonralar Krilovdan külli miqdarda tərcümələr ilk təşəbbüslər kimi mühüm əhəmiyyət kəsb edirdi. Adlarını çəkdiyimiz təmsillər ayrı-ayrı şəxslər tərəfindən dəfələrlə tərcümə olunmuşdur. Onların hər biri də özünəməxsus mahiyyəti ilə, bəzən də bölgüsü ilə seçilirdi.

Aşağıda bir parçanı misal gətirdiyimiz “Tülkü və üzüm” təmsili “Vətən dili” kitabının ilk nəşrlərindədir:

Bir ağ tülkü gəlib girdi bir bağa,
Dolanıb əvvəl bağı başdan ayağa.
Hər tərəfə baxıb gözünü gəzdirib,
Ağacları diqqət edib və durub.
Görübür ki, üzüm tamam təzə tər,
Yetişibdir tənəklərdə sərəsər,
Yaqut kimi hər bir üzüm allanır,
Salxımlanıb budaqlardan sallanır.
Tamam edib onun ağzı sulanıb,
Kövşəyib, təmsinib, könlü bulanıb...
Əli yetməz bilməz nələr söyləsin,
Tülkü yerdə, üzüm göydə neyləsin.

Bu təşəbbüslərin yaxşı nəticəsi ondan ibarət oldu ki, Krılovun təmsilləri müxtəlif tərcümələrdə R.Əfəndiyevin “Uşaq bağçası” (1898), “Bəsirətül-ətval” (1901) dərsliklərinin M.Mahmudbəyov və A.Səhhətin “Yeni məktəb” (1909), A.Şaiqin “Gülzar” (1912) və s. kitabların əsas oxu materiallarına çevrildi. Rus ədəbiyyatından tərcüməyə getdikcə meyl və maraq artırdı. Rus ədəbiyyatına yaxınlıq, rus mədəniyyətinə maraq seminariyada oxuyan azərbaycanlılarda belə bir qənaət hasil etmişdi ki, milli ədəbiyyatı və mədəniyyəti inkişaf etdirmək üçün rus klassiklərini öyrənmək, tərcümə etmək, onların müsbət ideyalarını həmvətənləri arasında yaymaq lazımdır.

Bu seminariyanın ilk məzunlarından məşhur pedaqoq və rəvan tərcüməçilərdən biri olan R.Əfəndiyev yazırdı: “Puşkini, Koltsovu, Krılovu, Jukovskini və sairəni “Qori müəllimlər seminariyası”nda ikən 1880-1882-ci illərdə Azərbaycan dilinə nəzmən tərcümə edirdim...” [6, 29].

XIX əsrin axırlarında Tiflisdə Azərbaycan dilində dərc olunan “Kəşkül” qəzetinin (1881-1991) digər əməkdaşları da, bədii tərcümə sahəsində müəyyən fəaliyyət göstərmişdilər. Mütərəqqi ziyalılar Qərbi Avropa və Rus klassiklərinin ən gözəl nümunələrini doğma dilə tərcümə edib Azərbaycan oxucularına çatdırırdılar.

“Kəşkül” qəzetində A.S.Puşkin, İ.A.Krılov, İ.S.Turqenev, N.A.Nekrasov, M.Y.Saltıkov-Şedrin kimi rus klassiklərinin əsərlərindən nümunələrə rast gəlirik.

Rus ədəbiyyatından tərcümə işinə xüsusi fikir verən mütərəqqi Azərbaycan ziyalıları, ədəbiyyatın, mədəniyyətin inkişafını şərtləndirən, millətin tərəqqisinin irəliləyişini təmin edən əsas amillərdən biri olan ideyasını əsərlərin bədii tərcüməsində görürdülər.

Dövrün məşhur jurnalistlərindən biri “Şərqi-rus” qəzetinin (1903-1905) M.Şaxtaxtinski bədii tərcümə məsələlərinə daha geniş ictimai mənə verərək, hələ 1902-ci ildə “Baku” qəzetində açıqca yazırdı: “Ziyalılarımızın təxirəsalınmaz vəzifələrindən biri də, xalqımız arasında doğma dilinə rus ədəbiyyatının fəlsəfəsini, elmini, incəsənətini yaymaqdan ibarətdir. Bununla biz intibahının yaranması üçün ilkin şərtləri yerinə yetirmiş olarıq və rus xalqı ilə mənəvi cəhətdən yaxınlaşmağımıza kömək edərək”.

N.Vəzirov bədii tərcüməyə xüsusi əhəmiyyət verərək yazırdı: “Rus, firəng və s. dillərə kamilinca aşına olanlarımız həmin dillərdən əsərlər tərcümə edib, onların əsrimizə müvafiq məlumatını bizim cəmiyyətə bildirməklə, millətə böyük bir xidmət etmiş olurlar”. O, özü Şeksprin “Otello” faciəsini ilk dəfə Azərbaycan dilinə 1905-ci ildə çevirmişdi. “Həyat” qəzetində çıxan məqalələrində Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafında tərcüməyə böyük əhəmiyyət verirdi. 1903-cü ildə “Tiflisskiy listok” qəzetində naməlum bir publisist “Literatura Azərbyajanskix tatar” adlı məqaləsində diqqəti tərcümə ədəbiyyatına cəlb edərək yazırdı: “Tərcümə ədəbiyyatının zənginliyi ilə hələlik fəxr edə bilmərik: çünki rus müəlliflərindən ancaq Puşkin, Lermantov, Qoqol, Tolstoy, Jukovski və Krılovun çox az miqdarda əsərləri tərcümə olunmuşdur” [7].

Düz deyirlər: “Dahilər ayrıca bir millətə, xalqa və yaxud, hər hansı bir ölkəyə mənsub ola bilməzlər. Onlar bütün dünyaya, bütün bəşəriyyətə mənsubdurlar. Məgər demək olarmı ki, Bayronun şeirləri ancaq ingilislərə, Heynenin-

ki almanlara, Miskeviçinski polyaklara, Hüqo və Baranjeninin yazdıqları fransızlara, Puşkinin əsərləri isə ancaq ruslara mənsubdur?”. Bütün bu məruzələr sübut edir ki, Azərbaycanda rus ədəbiyyatı klassiklərinə, XIX əsrin axırlarına və XX əsrin əvvəllərində çox geniş maraq oyanmış və bu maraq gözəl bəhrə vermişdir.

Rus klassiklərindən tərcümə nümunələri bu dövrdə ən çox məktəb dərsliklərində uşaqlar üçün nəzərdə tutulmuş kitablarda verilmişdir. O da, maraqlıdır ki, inqilabdan əvvəlki bütün dərsliklərdə, müntəxəbatlarda, ədəbiyyat məcmuələrində ən geniş yer rus dilindən tərcümələrə verilmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Köçərli F. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Azərnəşr, 1963.
2. Ганизаде С.М. Полнейший самоучитель татарского языка. Т.4. Баку, 1895, с.147.
3. Qənizadə S.M. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Azərnəşr, 1965, s.48-49.
4. Bağırov Ə. Görkəmli maarif xadimi Səfərəlibəy Vəlibəyov // “Azərbaycan məktəbi”, 1962, №7.
5. Bağırova Ə. Lev Tolstoy və Azərbaycan. Bakı: Azərnəşr, 1974, s.10
6. Qurbanov Ş. Lermantov və Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı: Azərnəşr, 1976, s.29.
7. Везиров Н. Литература Азербайджанских татар // Тифлисский листок, 1903, № 283, 16 декабр.

Наиля Мехралиева

ФАКТОРЫ, КОТОРЫЕ ВЛИЯЮТ НА ПЕРЕВОДИ ПУБЛИКАЦИЮ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ РОССИЙСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ РЕЗЮМЕ

В статье автор упоминает, что в 20-х годов XIX века, после объединения Азербайджана с Россией были созданы более благоприятные условия для развития литературы. Исследователь отмечает, что азербайджанская литература, развивающаяся по своим национальным корням, начинает приближаться к русской литературе, которая уже добилась больших побед на пути реализма и положительно сказалась на ее развитии. Азербайджанские писатели получают возможность знакомиться с европейской культурой и литературой через Россию.

В статье также объясняется историческая ситуация в XIX веке для развития отношений в новых литературных источниках азербайджанской литературы.

Naila Mehraliyeva

THE FACTORS WHICH INFLUENCE TRANSLATION AND PUBLICATION OF THE RUSSIAN FICTION SUMMARY

In the given article, the author mentions that in the 1920s, after the unification of Azerbaijan with Russia, more favorable conditions were created for the development of literature. The researcher notes that Azerbaijani literature, developing in its national roots, is beginning to approach Russian literature, which has already achieved great success on the path of realism and has a positive impact on its development. Azerbaijani writers have the opportunity to get acquainted with European culture and literature through Russia.

The article draws our attention to the fact that the development of our literature of mentioned period shows that one of such literary sources was Russian literature. The article also explains the historical situation in the 19th century for the development of relations in the new literary sources of Azerbaijani literature.

Rəyçilər: dos.Ş.T.Quliyeva; dos.Ə.Bayramov